

mr Dragić Rabrenović,¹ doktorand
Lokalni javni emiter Radio Bijelo Polje, Crna Gora

Radio kao sredstvo političke propagande u Prvom svjetskom ratu²

Apstrakt: S obzirom da se u stogodišnjici početka Prvog svjetskog rata u naučnim i stručnim krugovima veoma mnogo pažnje pridaje ovoj temi smatramo da je značajno analizirati i ulogu medija u tom periodu. Sredstva komunikacije koja su tada bila dostupna široj publici bile su novine, plakati i leci, ali i gramofonske ploče i filmovi. Međutim, novo tehničko sredstvo koje se nametnulo kao komunikaciono bio je radio. Iako je poznato da je radio kao masovni medij nastao dvadesetih godina prošlog vijeka, malo je poznato da su radio-telegrafske stanice i radio talasi imali izuzetno značajnu informativnu, ali i propagandnu ulogu u toku Prvog svjetskog rata.

U ovom radu, koji je nastao na osnovu magistarske teze, nastojaćemo da metodom analize sadržaja dostupne literature, istorijskom i komparativnom metodom istražimo i predstavimo kako je radio kao najmlađi elektronski medij počeo da se koristi u propagandne svrhe od nastanka. Zapravo, sama propagandna djelatnost i način vođenja rata su promijenjeni upotrebom radio talasa za potrebe rasprostiranja informacija. Koliko je Prvi svjetski rat uticao na razvoj radija kao medija, sigurno je i radio uticao na razvoj i domete propagande. U ovom periodu vlade su organizovano pristupile propagandnim aktivnostima i osim za potrebe međusobne komunikacije iskoristile novo sredstvo za širenje ciljeva i ideja zbog kojih su se i uključile u rat. U ovom radu ćemo opisati kako su Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija sa jedne strane i Njemačka sa druge koristile mogućnosti novih tehnologija. Koliko su ulagale u propagandu i razvoj sredstava i kako su koristile potencijale radio-telegrafije u sukobu svjetskih razmjera.

Ključne riječi: *radio, radio-telegrafija, propaganda, Prvi svjetski rat*

¹ Direktor Lokalnog javnog emitera Radija Bijelo Polje i predsjednik Upravnog odbora Unije lokalnih javnih emitera Crne Gore. E-mail: rbpdesk@gmail.com

² Rad se zasniva na magistarskoj tezi “Radio kao sredstvo političke propagande” odbranjenoj na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2011. godine.

MSc Dragić Rabrenović, PhD candidate
Local Public Broadcaster Radio Bijelo Polje, Montenegro

Radio as a Tool of Political Propaganda During First World War³

Abstract: Considering to the centenary of the the beginning of the First World War in scientific circles a lot of attention is given to this issue believe it is essential to analyze the role of the media in this period. Communication tools that were available to the wider audience were a newspaper, posters and flyers, but also gramophone records and films. However, new technical tools that are imposed as a tools of communication was the radio. While it is acknowledged that radio as a mass medium began early twenties of the last century, it is known that the radio-telegraph stations and radio waves have a very important role of information and propaganda during the First World War.

In this paper, which is based on the master thesis, we will try using the method of content analysis of the available literature, historical and comparative methods to investigate and introduce how was radio as the youngest electronic media began to be used for propaganda purposes since inception. In fact, the propaganda activities and conduct of the war have been changed by using radio waves for the purpose of spreading information. How much is a First World War influenced the development of radio as a medium, it's for sure radio influenced the development and achievements of propaganda. During this period, governments have acceded to an organized propaganda activities and except for intercommunion take advantage of new communication tool for spreading ideas and objectives for which they were also involved in the war. In this paper, we describe how the United States and Great Britain on the one hand, and Germany on the other, used the possibilities of new technologies. How much have been investing in propaganda and development of technical resources and how they used potential of radio-telegraphy in conflict of global proportions.

Keywords: *radio, radio-telegraphy, propaganda, First World War*

³ The work is based on the master thesis "Radio as a tool of political propaganda" defended at the Faculty of Political Science, University of Belgrade, 2011.

Uvod

Eksperimenti sa radio talasima su uspješno obavljani još krajem 19. vijeka, kako na američkom, tako i na evropskom kontinentu. Prvi uspješni prekookeanski prenosi su vršeni početkom 1900-tih godina, dok su radio-telegrafske stanice instalirane na kopnu i na brodovima. Mogućnosti prenosa poruka na daljinu su u početku poslužile za međusobnu komunikaciju trgovačkih ili vojnih brodova, ali ubrzo i za rasprostiranje poruka koje su dalje prenošene u novinama. Naučnici su vremenom uspjeli da uz kombinaciju različitih izuma (telegrafa, gramofona, telefona, tranzistora, antene i dr.) bežičnim signalom prenesu zvuk, što je početak nastanka radija. Tako su krajem prve i početkom druge decenije 20. vijeka etrom eksperimentalno prenošeni glas, a kasnije i muzika sa gramofonskih ploča. Kako to zaključuju Smit, Rajt i Ostrof (Smith, Wright, Ostroff): "radio-difuzija, nije samo jedan izum, jedinstvena sama po sebi, ipak je kombinacija serije otkrića i inovacija, kao što su elektricitet, telegrafija, telefonija i bežični telegraf" (1998:14).

Već u godinama koje su prethodile Prvom svjetskom ratu pokazalo se da je moguće koristiti razna propagandna sredstva u cilju rasprostiranja poruka i ideja prema svom stanovništvu ili prema neprijatelju. Države su to radile na različite načine, ali su se uglavnom koristili provjerenim sredstvima, kao što su leci, plakati i novine, pri čemu je po prvi put u istoriji rata korišteno novo sredstvo komunikacije, elektronski bežični prenos poruka na daljinu pomoću radio-talasa. To novo tehničko sredstvo nazvano bežični radio-telegraf, kasnije je dovelo do pojave radija. Tako su početna iskustva na polju radio-propagande uopšte, ali i radio propagande u ratu, ostvarena još u toku Prvog svjetskog rata.

Prednosti novog tehničkog izuma i sredstva komunikacije, kao što su komunikacija na daljinu bežičnim putem i to veoma brzo i relativno jednostavno, prepoznale su vlade zemalja koje samo što nijesu ušle u rat. Čak su pojedine države, poput Njemačke, počele sa pripremanjem infrastrukture i prije početka rata.

Po izbijanju ratnih dejstava i uvlačenjem u rat sve većeg broja država bila je neophodna komunikacija na daljinu, sa svojim stanovništvom ili do neprijateljskih država. Upravo je za ovu namjenu novi izum veoma dobro poslužio. Bitka se povelila i radio-talasima, a vođena je sa kopna, mora i iz vazduha. Države su stavile u službu sve dostupne stanice, uz nastojanje da po svaku cijenu unište neprijateljske radio-telegrafske sisteme.

Osim što je radio komunikacija poslužila za sisteme navigacije aviona, cepelina ili podmornica i brodova i potrebe veza, postoje brojni dokazi da se ona koristila i u propagandne svhe. Tako su ministarstva i posebne agencije za informisanje nastojale da što brže i dalje pošalju svoju poruku do stanovništva unutar i van granica njihovih država. Poruke su nekada bile obavještenja ili različite vijesti o ratnim dešavanjima, međutim, ne rijetko su se prenosile i dezinformacije, širio se defetizam ili uzbunjivalo stanovništvo ili vojska na neprijateljskim teritorijama. Koliko je bilo pažnje usmjereno na ovaj vid komunikacije govore i podaci da su se radio-telegrafske stanice tretirale kao glavne mete, da su jedni druge ometali,

presretali frekvencije, ili da su instalirali lažne stanice. Za vrijeme Prvog svjetskog rata civili nijesu bili u mogućnosti da masovno slušaju radio-prenoše, ali su poruke prenošene radio-talasima rasprostrane drugim sredstvima komunikacije, od novina do neposrednog širenja informacija i dezinformacija u propagandne svrhe. Ipak i takvo "učeeće i uticaj javnog mnjenja bio je glavni faktor koji je Prvi svjetski rat razlikovalo od prethodinih sukoba. Upravo je možda i najupečatljivija tačka u bežičnoj konekciji koja je razvijena ovim ratom, to što je pažnja javnosti bila usmjerena na ratna dešavanja kao nikada prije i to zahvaljujući činjenici što je bilo toliko zvaničnih informacija, posebno informacija o neprijateljima, koje su prenošene čitaocima novina pomoću novog medija" (Ward, 1916).

Imajući u vidu ovakvo poimanje značaja bežične komunikacije i upotrebe radio-talasa nastojaćemo da u ovom radu kroz navođenje reprezentativnih primjera ukažemo na razvoj novog medija kao sredstva informisanja. Posebno ćemo predstaviti na koji način su vlade velikih svjetskih sila pristupile propagandnom djelovanju i kako je za te svrhe prvi put korišten, prije svega bežični radio-telegraf, ali i određene radio stanice. S obzirom na činjenicu da su po izbijanju ratnih sukoba zaraćene strane organizovano sprovodile kampanju prema svom narodu i prema inostranstvu pokušaćemo pomoću istorijske metode da sagledamo kada i na koji način su se pojedini centri angažovali i koja sredstva su koristili, dok ćemo pomoću komparativne metode na konkretnim primjerima napraviti poređenje prije svega između Sjedinjenih Američkih Država i Njemačke.

Zbog sticanja uvida u karakterističnu situaciju koja je odlikovala Veliki rat, kako se nazivao ovaj sukob, u radu je prije svega tretiran pojam ratne propagande, nakon čega se govori o bežičnom komuniciranju za vrijeme Prvog svjetskog rata i konačno se razmatra propagandna aktivnost zaraćenih strana i uloga radija u tom periodu.

Ratna propaganda

Propagandna djelatnost se u mirnodopskim vremenima koristila i danas se koristi u mnoge svrhe, od vjerskih ili ideoloških, pa do političkih i ekonomskih. Međutim, u kriznim vremenima, u državnim sukobima, revolucijama, ustancima, nacionalnim i međunacionalnim ratovima, propagandna djelatnost uvijek dobija ključno mjesto. Kako Mihailović bilježi "američki stručnjaci, pod pojmom 'ratne propagande' podrazumijevaju sva obavještenja, ideje, učenja ili specijalni način ubjeđivanja koji služe postizanju određenih ratnih ciljeva, a namijenjeni su da utiču na mišljenje, raspoloženje i držanje ljudi radi izvlačenja posrednih ili neposrednih koristi. U našoj teoriji za ratnu propagandu se najčešće kaže – da je to politička propaganda suprotna miroljubivoj, tj. propaganda koju vode one društvene snage ili zemlje koje smatraju da je rat najbolji način rješavanja međunarodnih problema i čiji je cilj da nasilnom vojnom akcijom nametnu svoju volju, svoj način mišljenja, svoje interese drugima" (1984:15-16).

S druge strane Šiber upućuje na stanovište koje zagovaraju Kris i Leits (Ernst Kris, Nathan Leites) da ratna propaganda ima dva osnovna cilja: "prvi je cilj maksimi-

mizirati sudjelovanje ljudi u aktivnostima svoje grupe. To znači stvaranje grupnog identiteta, osjećaja pripadnosti – od uže grupe u ratnim operacijama do jačanja emocionalnog odnosa prema vlastitoj zemlji, odnosno domoljublju; identifikacija pojedinca sa rukovodstvom i jačanje povjerenja u rukovodstvo, prihvatanje osnovnih vrijednosnih usmjerenja, odnosno ratnih ciljeva i stvaranje samopouzdanja i povjerenja da će se postavljeni ciljevi ostvariti. Drugim riječima maksimizacija sudjelovanja pojedinaca u ratnom naporu jednaka je onome što se zove visoki moral. Drugi cilj u osnovi je obrnuta slika u ogledalu, odnosno minimalizacija udjela neprijatelja u aktivnostima vlastite grupe. Znači unositi podjele unutar grupe, stvarati nepovjerenje prema vođstvu, djelovati na gubitak samopouzdanja i dovoditi u sumnju vrijednosne osnove i ratne ciljeve neprijatelja”. Na osnovu ovih tvrdnji Šiber zaključuje da su “ova dva osnovna cilja komplementarna te da se uvjetno mogu razlikovati s obzirom na propagandu ‘prema vani - neprijatelju’ i ‘prema unutra - vlastitom narodu.’” (1992:123).

Upravo su ratovi najpogodnije tle za razvoj persuazivne djelatnosti. Različite propagandne tehnike i sredstva veoma rado su koristile i proslavljene vojskovođe i osvajači, od Aleksandra Makedonskog, preko Cezara, Atile, Džingis Kana, pa sve do Napoleona i Hitlera. Još pet vijekova prije nove ere kineski pisac i mislilac Sun Cu Vu⁴, autor djela Umjeće ratovanja, jedan od najranijih pobornika realizma u teoriji međunarodnih odnosa, isticao je da: “boriti se i pobediti u svim bitkama nije vrhunska (vojnička) vrlina; vrhunska vrlina sastoji se od slamanja neprijateljskog otpora bez borbe” (Cu, 2009:29).

Međutim, bez obzira na rana iskustva, primarna uloga propagande se pokazala tek za vrijeme Prvog svjetskog rata. U tom periodu propaganda je doživjela takav razvoj da je daleko iza sebe ostavila sve ono što se u toj oblasti ranije dostiglo. Govorilo se kako vatrena oružja troše mnogo municije na frontovima, ali i da propaganda ne troši ništa manje hartije i mastila, koji su ipak “jeftiniji i humaniji od municije”. Napretkom tehnike usavršavalo se i oružje i strategija ratovanja, ali i sredstva korištena za propagandu.

Tokom Prvog svjetskog rata, nacionalne vlade su izdigle propagandu na neočekivani nivo, a pojava modernih masovnih medija, zajedno sa zahtjevima totalnog rata, načinila je od propagande neophodan element za ratnu mobilizaciju. Svi subjekti u ratu su osnivali posebne institucije - od ministarstava i biroa do specijalizovanih agencija, koje su se bavile propagandnom djelatnošću. Svi važniji učesnici u ratu su u početku usmjerili propagandu ka neutralnim državama, zatim ka demoralizaciji neprijatelja i jačanju morala svojih vojnika i na kraju su zahtjevali veću podršku civila.

Da je propaganda bila presudna u Prvom svjetskom ratu podsjeća i M. Tadić: “dve suprotne strane su se našle u potpuno izjednačenoj situaciji u vojničkom smislu - dugotrajan rat sa nepromenjenim pozicijama na frontu, uslovio je i omogućio da se veća pažnja pokloni ‘ratu rečima’, odnosno propagandi. Propaganda je posta-

⁴ Sun Cu (544 – 496. godine p. n. e.) pravo ime pisca je bilo Sun Vu dok je Sun Cu (Gospodar Sun) počasna titula.

la dodatno, moćno oružje koje je vidno, a po nekima i presudno, uticalo na okončanje rata” (2002:43).

S tim u vezi se može zaključiti da je jedna od najvećih bitaka svjetskog rata bila je upravo propagandna borba između Njemačke i Velike Britanije za naklonost tada još uvijek neopredijeljenog američkog naroda. Njemački propagandisti su apelovali na mnoge Amerikance njemačkog, kao i irskog, porijekla koji su tradicionalno bili neprijateljski nastrojeni prema Velikoj Britaniji. Međutim, kako zaključuje Osgud (Osgood) “njemačka vlada je organizovala program propagande u SAD-u koji je bio toliko trapav da je doveo do toga da se američko javno mnjenje otuđi, prije nego da se zadobije, dok je sa druge strane britanska vlada većinu svoje propagandne djelatnosti u SAD sprovođila prikriveno, kroz tajni propagandni biro pod rukovodstvom Ministarstva inostranih poslova” (2010).

U ovom ratu testiranje snaga nije bilo samo između velikih armija već i između suprotnih ideologija. Moralna odluka je bila suprostavljena svim vojnim odlukama. “Dok drugi ratovi nijesu išli dublje od fizičkog sukoba, u ovom ratu njemačka ideologija probudila je ideje za koje se trebalo izboriti u srcima i mozgovima ljudi isto kao i na bojnopolju” (Creel, 1922). Na drugoj strani zadatak Saveznika bio je da se izbore sa ovom ideologijom. Tako se može reći da je i na ovom području značajnu ulogu odigrao razvoj novog vida komuniciranja.

Bežično komuniciranje u Prvom svjetskom ratu

Na početku ratnih dejstava kablovi i telegrafske veze su bile izuzetno opterećene i konstantno je dolazilo do nasilnog prekidanja. Tako su se države koje su već bile umiješane u rat potrudile da pronađu alternativno rješenje za komunikaciju. Bila je to komunikacija bežičnim putem i to prije svega među vojskom, zatim informisanje svog stanovništva, ali i uz pomoć mreže bežičnih stanica informisanje građana u inostranstvu.

Poznato je da su početna emitovanja bila veoma ograničena. Prenosi su bili u vidu tačaka i crtica Morzeove azbuke i bili su primani samo od strane tehničara koji su se nalazili na malom broju lokacija. U početku su bežične prenose koristili putnički brodovi, ali sa izbijanjem rata ove veze preuzima vojska i ugrađuje ih na vojne brodove, zatim na podmornice, ali i na avione i cepeline.

Odašiljanje signala išlo je od bazne stanice sa zemlje do ovih prevoznih sredstava na vodi, pod vodom i u vazduhu, ali i do jedinica na bojnopolju. Kako to zapaža Džordž Vorts (George Worts) “jedan od prvih zadataka bežične komunikacije bio je da popuni šupljine koje su nastale zbog oštećenih kablova. Kako su kasniji incidenti pokazali to je bio samo jedan, manji, dio posla. Stotine kilometara ratne linije, neprijateljski ratni brodovi koji su kružili po otvorenom moru, avioni i cepelini koji su nadlijetali iznad zemlje, pa čak i ratne podmornice, bili su navođeni nevidljivom rukom bežične tehnologije” (Worts, 1915).

U cilju kontrole nad ovim načinom komuniciranja, ali i zbog potreba koje su nametale novonastale okolnosti u Sjedinjenim Državama u toku rata radio indu-

striju je preuzela vlada, a civilne radio aktivnosti bile su suspendovane.⁵ Naime, sa izbijanjem rata u Evropi, avgusta 1914. godine, Sjedinjene Države su prvobitno proglasile neutralnost u ovom sukobu. U cilju sprovođenja ove neutralnosti, 5. oktobra, 1914. godine predsjednik Vudru Vilson izdao je Izvršni nalog u kome se mornarici nalaže da cenzuriše međunarodne telegrafske poruke poslate i primljene preko radio firmi.⁶

Međutim, ovaj nalog nije odgovarao pojedinim kompanijama koje su već razvile posao sa bežičnom tehnologijom. Tako je Markonijeva bežična kompanija Amerike (Marconi Wireless Company of America) koja je u to vrijeme bila dominantna radio kompanija u Americi, odmah energično osporila zakonitost tog poretka.⁷ Markonijevoj kompaniji nije odgovarala vladina odluka jer iako je bila američka korporacija, njena matična kompanija je imala veoma bliske veze sa Velikom Britanijom i Italijom, dvije države koje su već bile u savezu protiv Njemačke. Ovakav potez je izazvao sukob na relaciji američka vlada i Markonijeva korporacija, koji je ipak završen u vladinu korist.

Tako je zabilježeno da su "vlasti u Americi uspjele da ukinu emitovanja i preuzmu kontrolu nad svim privatnim radio stanicama, kojih je bilo više od 100 hiljada, uprkos mišljenjima da bi to bio zahtjevan, pa čak i nemoguć zadatak. S druge strane ova praksa je još ranije sprovedena u Njemačkoj, Francuskoj i Engleskoj gdje su navodno zakoni uvijek bili strožiji od američkih" (Worts, 1915). Već početkom naredne godine, tačnije 20. januara, 1916. godine, američki državni sekretar se pismom obratio Kongresu u kome je saopštio trenutnu politiku cenzure američkih radio komunikacija, gdje je navedeno da je to neophodno, jer se ovo komuniciranje razlikuje od kablovskog čija su ograničenja drugačije regulisana. "Tako je sa ulaskom Sjedinjenih Američkih Država u Svjetski rat američki predsjednik 7. aprila 1917. godine naredio da se većina privatnih radio stanica u SAD ili zatvori ili da se preuzme od strane vlade. Tada je došlo do naglog zastoja u upotrebi radija u amaterske i komercijalne svrhe, pri čemu je građanima za vrijeme rata zabranjeno da čak posjeduju operativne radio-predajnike ili prijemnike. Radio u SAD je postao vladin monopol, rezervisan isključivo za ratne ciljeve" (White, 2010).

Ove zabrane su najviše pogodile radio-amatere koji su praktično i započeli sa pravim radio prenosima. Međutim, rat je za neke od njih bio i prilika da napreduju izvan standardnih ograničenja u mirnodopskim uslovima. "U eri segregacije u američkom društvu, broj radnih mjesta za Afro-Amerikanace bio je ograničen, tako su sada imali priliku 'zaposlenja' u vojsci. Posebnu obuku za 'obojene' koji su postajali vezisti u vojsci (Negroes for Army Signalmen) obavljali su u Ričmondu (Virdžini-

⁵ Zbog rat hiljade radnika je bilo primorano da radi na usavršavanju radio tehnologije, pa je tako zabilježeno i nekoliko eksperimenata sa emitovanjem zabavnih sadržaja za vojsku (White, 2010).

⁶ Navodi se u Vilsonovom proglasu od septembra 1914. godine objavljenom u časopisu Bežično doba (The Wireless Age) (Isto).

⁷ Markonijeva kompanije je svoje argumente istakla u septembru 1914. godine u tekstu pod nazivom Cenzurisanje poruka (The Censorship of Messages), u uputstvu objavljenom u The Wireless Age (Bežično doba) (White, 2010).

ja).⁸ U vojne svrhe je iskorištena postojeća oprema, angažovani su radio-amateri koji su poznavali rad bežičnih stanica i obučavani novi operateri čiji je doprinos kasnije u ratu imao velikog udjela.

Koliki je bio značaj radija u vojne i političke svrhe moglo se odmah uvidjeti. Države koje su, poput Njemačke, imale razvijenu mrežu bežičnih komunikacija širom svijeta tako su imale i početnu prednost. S obzirom na to da je Njemačka bila okružena neprijateljima sa svih strana, i da su njihovi glavni kablovi bili prekinuti, jedina električna komunikacija sa spoljnim svijetom bila je bežična. "Na početku rata Njemačka je imala 17 vladinih bežičnih stanica, Austro-Ugarska 4, Francuska 18, Rusija 28 i Engleska 47" (Worts, 1915). Primjer njemačkog obavještavanja radio signalima neposredno prije početka rata odlično ilustruje važnost novog medija u nezapamćenom svjetskom sukobu do tada. Naime, "sedam sati prije objave rata, u ponoć 14. avgusta 1914. godine, Njemačka je posredstvom mreže bežičnih stanica koja je bila rasprostranjena širom svijeta poslala poruku od vitalnog značaja za njihove trgovačke brodove: 'Rat je objavljen Engleskoj, što brže možete idite u neutralne luke'. Ovo kratko obavještenje je nesumnjivo Njemačkoj sačuvalo milione funti i osiguralo upotrebu flote putničkih i teretnih brodova u budućnosti" (Ward, 1916).

Već su na samom početku sve države znale da je ovaj vid komuniciranja izuzetno značajan za ratne operacije. Tako je zapisano da su u avgustu iste godine, "Belgijanci potpuno uništili veliku međunarodnu komunikacionu stanicu smještenu u blizini Brisela, da bi je sačuvali od pada u ruke njemačkoj vojsci" (Gallaix, 1919). Evidentno je da su uništavanje radio-stanica kao ratnih ciljeva bili prioriteti kod obje zaraćene strane.

Takođe je nesporno da su države radile i na tome da se podižu nove radio-stanice, da se formiraju jedinice sa pokretnom radio-aparaturom i da se sredstvo za bežičnu komunikaciju ugradi u različita prevozna sredstva. Zabilježeno je da je bežična oprema pomoću koje je francuski general Žofre (Joffré) bio u kontaktu sa savezničkim linijama fronta, bila prenosna sa dometom većim od 300 km i da se mogla montirati i staviti u upotrebu za 15 minuta.⁹ U maju 1917. godine kapetan Korkoran (A.P. Corcoran) je tvrdio da se uloga operatera sa prenosnim predajnicima pokazala kao neprocjenjiva, jer: "Ako slijedi napad gasom, on je taj koji šalje

⁸ Tada je Savezni odbor za stručno obrazovanje obavješten da je u Ričmondu započela obuka za 325 operatera za Signalni bataljon na terenu, od kojih su svi bili crne boje kože (<http://earlyradiohistory.us/1918sgnl.htm>).

⁹ Na ratištu su korištene manje i lakše opreme koje su bile poznate pod nazivom ("knapsack" stations) koje su bile napravljene tako da se lako mogu montirati i da je mogu prenositi četiri čovjeka svaki po 10 kila, i mogle su da se pokrenu za 5 minuta. Osim knapsack stations, pojavila se nova i bolja oprema koja je dobila naziv "whisker wireless" i bila je određena za konjicu. Ovo ime potiče od karakterističnog izgleda antene koji je podsjećao na bodlju bodljikavog praseta. Takođe su na terenu korištene i tzv. "Landing stations" koje su imale domet 80 km. One su bile dizajnirane za upotrebu bez pripreme i koristili su ih marinci (Worts, 1915).

upozorenja da ljudi koji se nalaze u pozadini stave gas maske”.¹⁰

Nova tehnologija je postala izuzetno značajna i za avijaciju. Veza se mogla postići veoma brzo, što znači da se “eskadron svih vrsta formacija mogao održavati u vazduhu jednako lako kao i pješadijske jedinice na terenu”.¹¹ Avioni opremljeni bežičnom opremom su nadlijetali neprijateljske linije i slali do bazične stanice informacije o stanju ili kretanju neprijatelja.¹² Zanimljivo je da iako su avioni ovako nadlijetali neprijateljske terene nije zabilježeno da su nekada iznenadno napali sa bilo koje strane Francusko – Njemačkog fronta.

Bežična telegrafija je takođe bila važan dio opreme tada veoma popularnih cepelina. Zbog činjenice da su imali više prostora nego avioni mogli su imati više opreme i veći antenski sistem sa većim dometom emitovanja signala. Poznato je da su Njemci tokom Prvog svjetskog rata koristili radio prenose kako bi navodili cepeline u operacijama bombardovanja određenih meta.¹³ S obzirom da su tokom rata gradovi bili piloti su mogli da upravljaju jedino uz orijentaciju po svjetlosti zvijezda, međutim, nekada je nebo bilo oblačno pa je i to bio problem. Tako su radio-komunikacije poslužile u svrhe navođenja ovih nebeskih brodova. Moćne antene i predajnici na zemlji su imali kontakt sa svim letilicama koje su išle u napad i tako su ih navodili do cilja i vraćali na početne pozicije.¹⁴ Međutim, Francuzi su se koristili kontra mjerama. Specijalne stanice su korištene kako bi unosile zabunu kod grupe neprijateljskih cepelina tako što su emitovale zvuk koji je ometao ili pogrešno navodio ove bombardere. Tako postoji priča o sedam cepelina od kojih su neki navodno završili let u francuskim šumama, a neki u Mediteranskom moru, nakon što su navođeni od strane francuskih radio operatera.¹⁵

¹⁰ U tekstu *Wireless in the Trenches*, (Bežični prenos u rovovima) u časopisu *Popular Science Monthly* Capt. A.P. Corcoran pravi pregled radiotelegrafskih operacija britanske linije fronta (*Popular Science Monthly*, May, 1917, pages 795-799, <http://earlyradiohistory.us/1917trn.htm>).

¹¹ Navodi se u tekstu pod nazivom *Razvojni uspjeh američke radio telefonije u avionima* (American-Developed Radio Telephone Success in Airplanes), objavljenom u časopisu *Telefonija* (Telephony) 23. novembra 1918. godine. <http://earlyradiohistory.us/1918air.htm>

¹² Oprema ugrađena u francuskim i belgijskim avionima težila je oko 45 kila i bila je veoma kompaktna i jednostavna. Bežična komunikacija čiji je domet bio preko 80 km vršena je iz aviona do stanica koje je američka vojska imala na tlu. Međutim, veća daljina od 8 ili 15 kilometara uglavnom nije bila praktična, ali ni potrebna.

¹³ Objavljeno u tekstu pod nazivom “Kako su Cepelini navođeni putem radio signala”, (How the Zeppelin Raiders Are Guided by Radio Signals), u aprilu 1918. godine (*Popular Science Monthly*, April, 1918, pages 632-634: <http://earlyradiohistory.us/1918zep.htm>)

¹⁴ Moćni predajnik u Njemačkoj imao je 32 veoma duge nakošene antene koje emituju iz centralnog dijela. One su bile ekvivalentne sa signalima koji su se mogli naći u svakom brodskom kompasu i predstavljale su 32 tačke na kompasu. Svaki njemački cepelin ili manji avion je mogao da primi (registruje) ove tačke i tako je mogao da odredi putanju u odnosu na stanicu koja je emitovala ove signale. U miru domet na međunarodnom nivou bio je smanjen na 80 kilometara da bi se spriječilo ometanje redovnog bežičnog saobraćaja. Međutim, u toku rata, posebno za vrijeme napada koristili su domet koji god su mogli da postignu sa predajnicima i antenama (*Popular Science Monthly*, April, 1918, pages 632-634: <http://earlyradiohistory.us/1918zep.htm>)

¹⁵ *Seven Zeppelins Were Lured to Death by Radio*, *Electrical Experimenter*, November, 1919, pages 708-709: <http://earlyradiohistory.us/1919zep.htm>

Veoma značajna upotreba bežične komunikacije u toku rata odnosila se i na sisteme veza na moru. U početku su samo putnički brodovi bili opremljeni novom tehnikom, međutim, kasnije su se ovom aparaturom opremili brodovi i podmornice, a slijedeći njihov primjer to su uradili i trgovački brodovi. Oprema na podmornicama je bila slična onoj na avionima. Kada je podmornica na površini periskop je služio kao mali antenski sistem, a kada je ispod vode posebni vodeni mlaz je korišten u zamjenu za antenu. Što se tiče brodova i oni su bili opremljeni posebnim prostorijama za bežičnu komunikaciju. Zapisana su neka od svjedočenja tih događaja da je: "bežična soba bila najživlje mjesto, osim u slučajevima kada je brod napadnut. Svaka uhvaćena ili primljena poruka dostavljena je kapetanu. Ukoliko je uočeno nešto sumnjivo, kao što je dim na horizontu ili sjenka na nebu poput cepe-lina – odmah je javljano ostatku flote. Pored poruka opšteg karaktera, operator je uvijek bio oprezan za ratna naređenja koja su stizala od admirala" (Worts, 1915). Bilo koji potez, koji su praktično napravili, Britanci, Francuzi ili na drugoj strani Njemci, na moru je bio rezultat radio naređenja iz posebnog ratnog štaba. Britanija je upravljala svojim jedinicama iz Karnarvona u Velsu (Carnarvon, Wales), Njemačka iz Nauena, a Francuska iz Pariza sa Ajfelove kule.

Predajnik iz Karnarvona emitovao je naređenja britanskoj mornarici na raznim brodovima u vidu veoma složenog tajnog koda koji se svakodnevno mijenjao. Takođe su, zbog tajnosti, često mijenjane talasna dužina i frekvencija. Kada je u pitanja stanica na Ajfelovoj kuli u Parizu, treba posebno pomenuti da je ona imala najbolje sistematizovan metod za prikupljane informacija iz svih krajeva zahvaćenih ratom. Upotrebom napredne aparature za snimanje, moglo se primiti i snimiti do deset poruka istovremeno. Veoma snažan predajnik u kombinaciji sa 300 metara visokim tornjem omogućavao je domet od oko 4800 km, tako da je Francuska održavala konstantan kontakt sa svojom flotom. Usputna upotreba stanice na Ajfelovoj kuli bila je i da emituje vijesti za vojnike u rovovima (*Isto*).

Što se tiče Njemačke i njene ratne flote postoje podaci da je predajnik iz Nauena u Njemačkoj bio toliko moćan da se čuo na daljini većoj od 4800 km i da su ga često radio amateri mogli uhvatiti u Americi. Sa ovim dometom čak su i brodovi koji su plovili oko Grenlanda, Rio de Ženeira, Kejp Tauna ili Singapura mogli da prime naređenja. Ovaj predajnik je često slao podatke brodu 'Emden' koji je u Indijskom okeanu potopio veliki broj britanskih trgovačkih brodova. Na jednoj takvoj misiji brod 'Sidney' koji je primio SOS poziv o napadu na ostrva koja su pripadala Australiji napao je i potopio zloglasni njemački 'Emden' (*Isto*).

Osim upadanja u signale i ometanja radio-veza u Prvom svjetskom ratu je neprestano postojala i bojazan od pojave tajnih bežičnih stanica. Naime, ometanje poruka koje je već bilo u rukama dobro opremljene vojske i mornarice je praktično nemoguće. Telegrafske žice i kablovi mogu se presjeći, ali bežične veze se ne mogu zaustaviti. Ometanje stanica slanjem istih talasnih dužina je izbjegavano čestim mijenjanjem frekvencija u toku emitovanja. Međutim, priče o tajnim, špijunskim stanicama, u zaraćenim zemljama bile su zapravo jedno od interesantnijih poglavlja u bežičnoj komunikaciji ovog rata.

Često su novine objavljivale da u nekim zemljama postoje takve stanice koje su pod komandom jednog od neprijatelja. "Jedan interesantan primjer je kada su novine objavile da se Njemci i Japanci sumnjiče da su instalirali tajne stanice u Južnoj Kaliforniji i šumama Mejna. Međutim, kasnije je utvrđeno da je stanica za koju se sumnjalo da je Njemačka, bila zapravo Markonijeva preokookeanska stanica smještena u Bolinasu, u Kaliforniji, dok je 'tajna radio stanica' u Mejnu ustvari bila potpuno bezopasna komercijalna stanica koja se nalazila u Masačusetsu" (Worts, 1915).

Iako se u ovim slučajevima uistinu radilo o dezinformacijama, postoje primjeri da su brojni "bežični špijuni" bili otkriveni u svim zaraćenim zemljama i da su bili osuđeni. Kako navodi Tomas Vajt (Thomas White) "iako se veliki strah od upotrebe radija u svrhe špijuniranja u Americi pokazao kao neosnovana histerija, ipak je bilo i legitimne zabrinutosti" (White, 2010). Tako je poznat slučaj njemačkog špijuna pod imenom Maks Ludvig Hans Wax (Max Hans Ludwig Wax) koji je uhvaćen sa radio aparaturom u Americi.¹⁶ Policija je nakon nekih istraživanja 1917. godine otkrila neobičnu crnu kutiju koju je Hans Wax ostavio u mašinskoj radionici u Njujorku. Unutra su našli bežični telegraf i radio prijemnik za koji su ustanovili da može primiti signale (Morzeovu azbuku) čak i sa daljine kao što je Njemačka. Policija je pretpostavljala da je ovaj uređaj bio izuzetno skup i procijenjena vrijednost mu je iznosila 800 dolara, što je u to vrijeme bilo pravo malo bogatstvo (Deitz, 2002).

Propagandna djelovanja putem radio-talasa u Prvom svjetskom ratu

Sve zaraćene strane su imale svoju priču koju je trebalo da ispričaju i u zemlji i u inostranstvu. Svakako, u tome im je neizmjereno pomogao i bežični radio-telegraf. Poruke su prenošene od grada do grada, od države do države, pa čak i sa jednog kontinenta na drugi. Informacije koje su putovale etrom koristile su vlade, državne i vojne institucije, preuzimale su novine i stizale su do građana. Trebalo je predstaviti svoju ispravnost i opravdati učešće u ratu koji je bio "borba za sudbinu čovječanstva".

Međutim, iako bežična komunikacija sama po sebi nije negativna, poruke koje se prenose mogu biti korištene za dobro ili zlo, u zavisnosti od njihovog pošiljaoca. U trci sa porukama i ideologijama došlo je i do zloupotrebe bežičnih sredstava informisanja. Osim toga što su služile u svrhu komuniciranja i rasprostiranja informacija, poruke prenošene ovim putem često su bile lažne, neproverjene ili dezinformacije. Zabilježeno je da su se u štampi mogli naći naslovi koji upućuju na ovu pojavu poput: "Njemačke bežične laži", "Još bežičnih laganja" ili "Bežično bogohuljenje" (Ward, 1916).

Očigledno je da je komunikacija putem bežičnih signala imala više svrha, od komunikacione do propagandne. Zbog toga ćemo napraviti podjelu u dvije kategorije: 1) zvanični izvještaji vojnih događaja na frontovima izdati od strane ili pod

¹⁶ O njemu je objavljen i tekst pod nazivom Remarkable Radio Outfit Built By German Spy, u junu 1917. godine u časopisu Electrical Experimente (<http://earlyradiohistory.us/1917spy.htm>)

kontrolom vrhovne komande i 2) različite vrste političke propagande, kao što su klevete protiv neprijatelja ili informacija o ostvarenim planovima u svojoj zemlji.

Da bi ukazali na ovu pojavu navešćemo prije svega primjer Njemačke koja je bila kablovski izolovana i zavisila je od bežične tehnologije. Vlast u ovoj državi je željela da sprovede propagandnu kampanju u neutralnim zemljama. Željeli su da uveličaju vojni uspjeh sa jedne strane i da minimiziraju neuspjeh sa druge, kako bi opravdali nepopularnost u svijetu. Na tom polju glavni oslonac Njemačke bila je naravno radio-telegrafija. Etar je danonočno bio ispunjen porukama poslatim iz Nordiha, Hanovera, Keln i drugih daleko dometnih stanica, nekih namjerno unaprijed podignutih još i prije rata, nekih osnovanih kada su započela ratna dejstva.

Što se tiče vojnih izvještaja oni su se bili pod kontrolom njemačkog generalštaba i u cjelini su zavisili od pripovjedača koji su na nepovoljne činjenice okretali glavu i objavljivali samo povoljne, što je u kombinaciji sa sugestivnim lažima dovelo do netačnih zaključaka. "Na primjer žestoki njemački napadi su rezultirali hvatanjem nekoliko savezničkih jedinica i njemački izvještaj je veoma dobro ispratio ovo hvatanje povoljno obavještavajući državu da je protiv-napad prouzrokovao uspješno vraćanje Saveznika na stare položaje. Još jedan primjer 'lažnih sugestija' je bio i kada su iz vojnog vrha oglasili da je juriš na Verdun krajem februara obilježilo osvajanje Duomonta, starog dijela tvrđave koji je bio potpuno nebranjen od strane Francuza, a za koji je njemačka vrhuška izvjestila da je to bilo 'naoružano utvrđene Duomont, sjevernoistočni stub stalne linije fronta Verdun tvrđave" (Ward, 1916).

Što se tiče političke propagandne ona je bila potpuno različite prirode. Ove informacije su se skoro u potpunosti sastojale od dezinformacija, lažnih insinucija i direktnog falsifikovanja istine. "Na primjer ubrzo nakon okupacije Brisela Njemci su počeli sa detaljnom potragom za povjerljivim dokumentima Belgijske vlade, za dokazima koji bi mogli biti iskorišteni kao oružje za savladavanje britanskog otpora. Pronašli su veliki broj informacija koje su razmijenjene između Belgije i britanske kancelarije Ministarstva ratnih i Ministarstva inostranih poslova. Poslije pažljive selekcije objavili su da je Britanija godinama pripremala napad na Njemačku u kome bi imala pomoć belgijske vlade, čime bi Belgija prekršila sve ugovore o neutralnosti. Kasnije je grof fon Bilov (Count von Bülow) priznao da je Njemačka napravila 'tehničku grešku' povredom belgijskog ugovora i cijepanjem bilješki, ali je istakao da je bila prinuđena to da učini pod uticajem više sile" (*Isto.*).

Takođe, u nekoliko drugih navrata, njemačka bežična propaganda se sastojala u širenju lažnih izjava o "britanskim zloupotrebama" bolničkih brodova. Njemci su pokušali da izmisle da su brodovi zaštićeni Ženevskom konvencijom, na koje se ne smije pucati, ustvari bili naoružani i opremljeni trupama spremnim za rat. Ova optužba je bila kategorički odbacivana od strane britanskih ministara, ali je duži vremenski period ponavljana kroz bežične stanice koje je kontrolisala njemačka vlada. Naravno, njihova ideja za konstantno širenje ovih neistina bila je da se Britanci optuže za kršenje međunarodnog zakona. Treba se osvrnuti i na činjenicu na koju nas Kril upućuje da su u godinama koje su prethodile ratu "Njemci tajno izgrađivali propagandnu mašinu u svakom dijelu svijeta, osmišljenu tako da građanima u ino-

stranstvu prikažu Njemačku kao veoma moćnu silu, nadmoćnu u industriji, trgovini i umjetnosti. Njemački agenti, pažljivo odabrani među novinarima i piscima, koji su govorili razne jezike, iskoristili su svaku priliku kako bi prikazali njemački slučaj građanima raznih država” (Creel, 1922).

Koliko pažnje su njemački propagandisti pridavali uticaju na javno mnjenje govore i podaci o utrošenim sredstvima za ove svrhe. “Kompetentni Rusi su nas uvjerovali da su berlinski agenti samo u Rusiji potrošili više od 500 miliona dolara, dok su njihovi izdaci u Španiji procijenjeni na 60 miliona dolara, a skoro 5 miliona dolara je otišlo Bobu Paši (Bob Pasha) za korupciju štampe u Parizu, takođe suma potrošena u Meksiku prelazila je milione dolara. Osim toga poznato je da su u njihovom vlasništvu bile ili da su oni subvencionisali dnevne novine u brojnim važnim gradovima Španije, Južne Amerike, Istoka, Skandinavije, Švajcarske i Holandije, takođe njihove publikacije su štampane na svim jezicima, i to od obične brošure do najskupljih knjiga i albuma; za njih nije bilo ništa platiti 25 hiljada dolara za sliku, i u svakom velikom gradu, u svakoj zemlji njihovi podmitljivci su vrebali kao strvinari” (*Isto*). Pokušavali su na razne načine da se predstave u najboljem svijetlu tako što će plasirati što više informacija kako bi bar neke pronašle svoj cilj. U prilog ovome govore i navodi da je “stara izreka kojom se njemački admiral Teuton rukovodio glasila: ‘Samo ako baciš dovoljno blata, nešto će se sigurno zalijepiti’” (Ward, 1916).

Njemačka propaganda je u osnovi bila zasnovana na rasprostiranju raznovrsnih predrasuda i bila je slično koncipirana prema svim državama. Prije svega bilo je nezaobilazno izrugivanje američkoj vojnoj snazi. Govorilo se kako Amerika nema mogućnosti da podigne vojsku, pa iako bi se to nekim čudom dogodilo, ne bi ih mogli prevesti preko okeana. Po njima je Amerika bila “debela nacija, puna tikvana, kojima nedostaje hrabrost, oprema i brodovi”. Dorađujući ovu tvrdnju Amerikanci su opisivani i kao “nacija grabljivaca za dolarima, bez ideala i razuzdana u svojim ambicijama”. Dok je rat sa Meksikom opisan kao hladnokrvni i zločinačko-osvajački rat, a sukob sa Španijom kao napor američkih finansijskih gospodara da ostvare san o svjetskom imperijalizmu. Kuba, Filipini i Porto Riko izgledali su kao “američke nacije robovi”, a takođe su se mogle čuti optužbe da sa nekim od tajnih partnera na strani saveznika Sjedinjene Države imaju komercijalne planove za kontrolu svjetske trgovine. Njemački propagandisti su tada prikazivali kako je u Americi na jednoj strani ogromno bogatstvo, a na drugoj siromaštvo (Creel, 1922). Kako je nakon rata zapazio Kril: “Propaganda je korespondirala sa tolikim pretjerivanjem da su tvrdili da je svako stablo u Americi korišteno u svrhe egzekucije. Tamo gdje je prevladavala francuska naklonost Amerika je predstavljana kao ‘tajni partner sa Engleskom’, a gdje je prevladavala engleska naklonost bili su ‘tajni partneri sa Francuskom’, gdje su građani bili naklonjeni Italiji tvrdilo se da Amerika, Engleska i Francuska imaju tajne planove da unište Italiju. U Španiji se činio svaki napor da se ožive predrasude i strasti iz 1898. godine, što dokazuje i njemačka štampa sa svakodnevnim naslovima ‘Jenkiji preziru Špance’. Tada je jedna od obmana i falsifikata bilo izvrtanje poznatog američkog slogana za mobilizaciju kome su pored čuvenog ‘Regrutuj se za rat’ dodali i ‘Regrutuj se za rat. Sjeti se Mejna i Španije’ (Enlist for the

War! Remember the Maine and Spain)" (*Isto.*).

Međutim, uprkos ulaganjima u tehnologiju, u propagandu i različite načine pridobijanja javnog mnjenja Njemci ipak nijesu postigli cilj. Ovo je zapravo posljedica više faktora od kojih je svakako najzačajnija činjenica da su pretjerali sa (dez) informacijama kojima se vremenom prestalo vjerovati. Oni su u svojim saopštenjima objavljivanim bežičnim putem čak dodavali i frazu "ovo je istina" (das ist die wahrheit), kako bi ubijedili u istinitost informacija. Tako se ispostavilo da je politika širenja dezinformacija bila zapravo pogubna za njemačku propagandu.

Ovdje treba istaći da Njemačka nije bila jedina koja je, osim na bojnopolju, rat vodila i bežičnim putem. Kada je došao red na Saveznike oni su u potpunosti iskoristili bežičnu tehnologiju. Prije svega to je učinjeno za svrhe objavljivanja izvještaja dospjelih sa raznih frontova. Ubrzo su nastojali da neutrališu efekte njemačkog 'bojnog otrova' ubrizgavajući protivotrov - istinu. Tako Ward očigledno se svrstavajući na stranu Saveznika kaže da su se: "s vremena na vrijeme mogle napraviti greške, ali one nijesu nikad bile zlonamjerne. Saveznički naponi su zapravo u daleko većoj mjeri bili posvećeni tome da prikažu svijetu kako ih protivnici neosnovano kleveću" (Ward, 1916).

Ipak, uprkos tvrdnjama pojedinaca, koji su i sami učestvovali u ovom sukobu ili su kasnije analizirali pojedinačne slučajeve, poznato je da su u tom periodu sve velike nacije imale informativne mašinerije sličnog tipa. Kako bilježi Tadić "na samom početku rata u Britaniji je razvijena gusta mreža propagandističkih ustanova koja je djelovala preko Centralnog biroa za štampu i propagandu (Official Press Bureau), Komiteta za odbranu imperije (Committee of Imperial Defence), Biroa za ratnu propagandu (War Propaganda Bureau) osnovanog od strane Ministarstva spoljnih poslova, Odeljenja za kontrašpijunažu (Special Intelligence) u Ministarstvu rata, Informacionog odeljenja za spoljnu službu (Department of information) i njemu podređenog Savetodavnog komiteta (Advisory Committee). Međutim, s obzirom da je sve do 1918. godine propagandna djelatnost bila neusklađena, početkom te godine obrazovano je Odeljenje za neprijateljsku propagandu (Department for Enemy Propaganda) na čelu sa Lordom Nortklifom, poznato kao 'Crewe House'. Već u martu 1918. godine kao vrhunac napora u sveobuhvatnom propagandnom delovanju obrazovano je Ministarstvo informacija (The Ministry of Information), na čelu sa Lordom Biverbrukom" (2002:43).

Mnoge druge države učesnice Prvog svjetskog rata aktivirale su snage za propagandna djelovanja. Mihailović ističe da je tako je u savezničkoj Francuskoj propaganda vršena kroz nekoliko organa u okviru Ministarstva inostranih poslova. Ovo ministarstvo je djelovalo prije svega preko Biroa za štampu i informacije (Bureau de la presse et des informations), dok je u avgustu 1915. godine osnovano i Odeljenje za propagandu iz vazduha (Service de la propagande aeriennne) čiji je zadatak bio da izrađuje i rastura letke preko fronta. Osim toga Francuska je ušla u rat sa razvijenom propagandnom mrežom u mnogim zemljama. Već u prvoj polovini 1916. godine u Francuskoj se centralizuje cjelokupna služba propagande. Pri tome je uočljiv značaj "Kuće štampe" (Maison de la presse) osnovane u februaru 1916.

godine. Ova ustanova je u početku imala četiri ogranka: 1. diplomatski, 2. vojni, 3. za prevođenje i praćenje strane štampe, 4. za propagandu (1984:22-23). Tadić ove tvrdnje dopunjava podacima da je pred kraj rata (maja 1918. godine) obrazovan Državni podsekretarijat za informacije i propagandu (Commissariat general de l'information et de la propagande) i da je osnovan Centar propagandne akcije protiv neprijatelja (Centre d'action de propagande contre l'ennemi) (2002:43).

Čak je i Italija imala posebna odjeljenja namijenjena propagandi u Prvom svjetskom ratu. U toj zemlji je od 1916. godine djelovao Biro za štampu i propagandu, a od februara 1918. godine Generalni komesarijat za pomoćne službe i rodoljubivu nastavu.

Iako je carska Rusija bila nespremna u svakom pogledu za ovaj rat ipak je formiran 'Komitet za propagandu'. Nezadovoljstvo naroda, slabo razvijena industrija i transport, nedostaci zaliha i oskudica u voznom parku bila je slika posljednjeg ruskog carstva. Ipak, Komitet koji je osnovan imao je više odjeljenja: za agitaciju, za film i štampane materijale, za muziku i umjetnosti dr.

Kao što je već pomenuto, u Sjedinjenim Državama na čije rukovodstvo, ali i građane su najviše ciljali propagandisti obje zaraćene strane zbog njihove neutralnosti ubrzo je došlo do organizovane i planske djelatnosti. U nastojanju da prevaziđu problem nedostatka kontinuiranog i kontrolisanog informisanja građana u SAD je tokom Prvog svjetskog rata formiran Komitet za informisanje javnosti (Committee on Public Information - Compub) sa zadatkom da promoviše američke ratne ciljeve u zemlji i inostranstvu. "Naime, samo nedjelju dana nakon što je Kongres SAD objavio rat, predsjednik Wilson je formirao Komitet sastavljen od ministara za inostrane poslove, rat i ratnu mornaricu i na njegovo čelo postavio prijatelja, novinara Džordža Krila. Kril svoju djelatnost nije nazvao propagandom, jer se u njemačkim rukama povezuje sa obmanom i korupcijom, ali je to bez obzira na sve bila propaganda. Krilov komitet je najviše doprinio da Wilsonovi i američki ratni ciljevi budu na široko poznati i cijenjeni u cijelom svijetu" (Sorensen, 1975:19-20). Mihailović navodi da je: "Komitet bio odgovoran za cenzuru, propagandu i opšte informacije o ratnim dejstvima. Komitet je imao dva osnovna zadatka 1) da u SAD stvara oduševljenje za vođenje rata i 2) da u inostranstvu pravda odluku o ulasku zemlje u rat i objašnjava nesebičnost. Komitet je imao mnoge sekcije: za plakatiranje, za 'govornike četiri minuta', za film, za američke narodne manjine i štampu na stranim jezicima, za ženske organizacije, informacione biro, novinske uvodnike i karikature" (1984:24).

Kada je osnovan, kancelarije ovog komiteta, ubrzo su radio vezom stupile u kontakt sa gradovima širom Evrope, a nešto kasnije i sa gradovima u Južnoj i Centralnoj Americi, nakon toga i u Aziji. Izvještaji su iz baze rasprostirani bežičnim putem pomoću radio-telegrafskih stanica i u pojedinim većim centrima su obrađivani za lokalne novine. Tako su informacije iz Sjedinjenih Država objavljivane u engleskoj, italijanskoj, holandskoj štampi, pa čak i na Balkanu ili u Kini. "Ove informacije bile su namijenjene i za novine, za plakate i bilborde, ali i za filmsko platno i putovale su od grada do grada i to čak od Petrovgrada do Sibira" (Creel, 1922:3-10).

Krilov Komitet je bio usmjeren na zadobijanje podrške prije svega kod kuće, ali isto tako je sprovodio i opsežnu propagandnu kampanju u inostranstvu, pri čemu je nadzirao operacije u više od trideset zemalja preko okeana. Komitet je strane medije bombardovao vijestima, službenim izjavama, kao i pričama o ratnim naporima i američkom životu pomoću letaka, pokretnih slika, fotografija, crtanih filmova, plakata i ploča kako bi promovisao svoje poruke. Komitet je osnivao čitaonice u inostranstvu, dovodio strane novinare u SAD, izrađivao posebne apele za prosvjetne radnike i radničke organizacije, sve u sjenci predavanja i seminara. U međunarodnoj propagandi, Komitet je širio famu o američkoj snazi i predodređenosti na pobjedu, kako bi se smanjio defetizam među savezničkim snagama i kako bi se demoralisala neprijateljska vojska. Naglašavajući nesebičnost i anti-imperijalističke ratne ciljeve Sjedinjene Države su širile poruku koja je odražavala idealizam Progresivne ere, što je bio ton Wilsonovog predsjedništva i dugogodišnje tradicije u američkoj ideologiji. Kril je sam uzbuđeno govorio o korištenju Komiteta za širenje 'jevanđelja demokratije' širom svijeta, a osoblje je sprovodilo taj cilj sa religijskim žarom. "Uzimajući pod svoje okrilje propagandu svog predsjednika, ali i britansku propagandu, Krilov odbor je isticao da je rat bio borba za slobodu, samoodređenje i demokratiju" (Osgood, 2010).

Nekoliko godina po okončanju rata Kril je i zvanično potvrdio da je SAD organizovano i sistematično stupila u proces informisanja za svoje potrebe, ali i da je propagandno djelovala. "Nijesu samo građani, kao snaga Alijanse trebali da budu ohrabreni sa ovim porukama, već su moralna načela neutralnih nacija trebala biti savladana, kao i stavovi vojnika i civila Centralnih sila sa neiskvarenim mišljenjem. Bio je to zadatak koji je izgledao skoro beznadežno. Pogotovo zbog činjenice da se jedino Amerika od velikih svjetskih nacija do tada nikada nije miješala u propagandnu djelatnost ovog tipa" (Creel, 1922). On je isticao da Amerika prije početka rata nije posjedovala kablovske veze, nije manipulisala sa novinskim agencijama i nije rukovodila propagandnom mašinerijom bilo kakve vrste. "Mi smo uvijek bili zastupani i zavisni od stranih novinskih agencija za razmjenu informacija sa svijetom. Bili smo najpoznatiji i najmanje poznavani ljudi u svijetu. Nije postojao dio svijeta u kome Amerika nije bila poznata riječ, ali naši ideali, društveni i industrijski napredak, kao i naši problemi nailazili su na veliku neshvaćenost i dezinformisanost" (*Isto*). Američki propagandisti su to uvidjeli i nastojali da promjene. U toj propagandnoj borbi, u Velikom ratu koji je nazivan "presudnim za čovječanstvo", Amerika se najviše oslanjala na radio. Pomoću vazdušne linije američka poruka je dolazila do svake države na planeti. Tako su saveznici dobili novu nadu i hrabrost nakon što su Centralna i Južna Amerika ušle u rat na strani SAD, dok se neutralnost drugih zemalja promijenila od početne sumnjičavosti do prijateljstva, a njemački moral je polako opadao dok na kraju nije uništen.

Zaključak

Kako je 2014. godine navršeno stotinu godina od početka Prvog svjetskog rata možemo sa dovoljne vremenske distance da se osvrnemo na dešavanja u svijetu koja su prethodila ovom sukobu, da razmotrimo situaciju u toku rata, ali i da govorimo o dešavanjima nakon ratnih aktivnosti. Brojni su uzroci koje danas istoričari pominju kao presudne za početak ovog sukoba. Ubistvo Franca Ferdinanda bio je povod koji je, kao što se može primijetiti iz pripremnih aktivnosti velikih sila, poslužio za zvaničnu objavu rata. Osim toga, ova vremenska distanca nam daje i dovoljno podataka koji nam mogu pomoći da donesemo zaključak o tome koliko je bilo propagandnog djelovanja i kako je u te svrhe korišten radio.

Analizirajući brojnu literaturu i ukazujući na neke od izvora u ovom radu dolazimo do zaključka da je čak i prije početka vojnih aktivnosti etar poslužio za prenos poruka u svrhe informisanja, komuniciranja i propagande. Kao što smo naveli komunikacija se obavljala od mjesta do mjesta, nije bila namijenjena velikom krugu primalaca i uglavnom se radilo o radio-telegrafiji, gdje su poruke prenošene Morzeovom azbukom bežičnim putem.

Iako nije moguće govoriti o radio-difuziji u današnjem smislu treba istaći da su u godinama koje su prethodile ratu zabilježeni podaci koji se tretiraju kao izuzetno značajni događaji u razvoju radija. Tako se između ostalih pominje da je Li de Forrest 1910. godine emitovao nastup Enrika Karuza (tada najpoznatijeg tenora u svijetu), uživo iz Metropolitan opere u Njujorku (Šingler, Viringa, 200:25), nakon čega je amaterska izrada radio-prijemnika postala sve popularnija. Interesantan je i podatak da je 1912. godine preko eksperimentale radio-stanice u Minesoti data prva emisija sportskih vijesti (Bjelica, Jevtović, 2006:123). Ipak, pored brojnih izvora koji upućuju na pojedinačna emitovanja širom svijeta, stvarni razvoj emitovanja radio programa sačekao kraj rata. Tako se na više mjesta nalazi podatak da je prva zvanično registrovana radio stanica počela sa redovnim programom 2. novembra 1920. godine na dan predsjedničkih izbora u Americi. Bila je to KDKA stanica iz Pitsburga u vlasništvu 'Vestinghaus elektrik'-a koju je instalirao i ranije koristio Frenk Konrad (Fidler, 2004:12). Međutim, komunikacija koja je obavljana bežičnim putem usmjerena na određene tačke ipak je sredinom druge decenije prošlog vijeka bila nenadmašna.

S obzirom da su novine kao jedini masovni medij u tom periodu imale brojna ograničenja, svoje mjesto je u arsenalu naoružanja pronašao radio. Zapravo, poznato je da su tada novine prenosile informacije sa zakašnjenjem od nekoliko dana, nijesu mogle da prelaze granice niti okean tom brzinom kao što je to bilo moguće sa radio signalima, dok je bio i izuzetno veliki broj nepismenog stanovništva. Čak su i telegrafske veze brzo prevaziđene jer su kablovi imali mane koje su se u ratu ubrzo ispoljile. Tako je upotreba radio predajnika i odašiljanje signala na po nekoliko hiljada kilometara udaljene lokacije veoma brzo shvaćena kao značajno sredstvo za rasprostiranje ideja. Iako su u početku emitovanja imala privatni karakter veoma brzo su vlade prisvojile etar, ali i sve stanice koje su imale sisteme bežične komunikacije.

Zaraćene strane su u početku koristile bežičnu komunikaciju za sistem međusobnih veza. Ubrzo je došlo do upotrebe u navigaciji brodova ili aviona, a nedugo zatim i do rasprostiranja informacija različitog karaktera. Pri tome primjećujemo da su i na jednoj i na drugoj strani ubrzo osnovani centri za plansko djelovanje koji su postojećim sredstvima pridodali i radio-telegrafiju. Možemo zaključiti da su veoma velika novčana sredstva ulagana u razvoj propagande. Radio talasi su poslužili da se brže i jednostavnije rasprostiru informacije, istinite i neistinite, kako bi se vojnici i civili ubijedili u ispravnost određene ideologije. Predajnici sa dometom od po nekoliko hiljada kilometara su poslužili da se raširi defetizam, da se pošalje poruka upozorenja, ohrabrenja, da se izvijesti o pobjedama na frontu ili da se uvećiča značaj manje bitne bitke. Tako su po prvi put informacije prenošene sa jednog kraja svijeta na drugi, kasnije dalje štampane u novinama, na plakatima ili lecima, dopirale do velikog broja građana, što je prvi put u istoriji ratovanja.

Takođe, treba imati u vidu da su u Prvom svjetskom ratu osim sredstava za masovnu propagandu na takav način prvi put korištena i oružana sredstva za masovno uništenje. Oružje za masovno uništenje, ali i nastanak i upotreba novog masovnog medija, uticali su ne samo na ishod rata, već i na geo-političku situaciju nakon njegovog okončanja.

Stoga možemo zaključiti da su Prvi svjetski rat i propaganda imali izuzetno veliki značaj na razvoj radio-difuzije, ali istovremeno da je i novo sredstvo komunikacije izmijenilo dotadašnji način propagandnog djelovanja, ali i vođenja rata uopšte. Tako me čude ni kasnije kritike koje su upućene od strane vojnih starješina na račun političara. Naime, nakon rata su pojedini njemački zvaničnici isticali da je Prvi svjetski rat izgubljen jer je pobjedila protivnička propaganda. "General Erik Fon Ludendorf je svu krivicu za poraz svalio na političare koji nisu imali smisla ni za unutrašnju, niti za spoljnu propagandu. 'Podbacila je propaganda, a ne vojska koja je odbranila granice Nemačke'. Dok je Herman Vanderšek isticao da se 'danas zna da saveznici u svetskom ratu nisu pobedili vojskom, već s generalštabom ideja, pomoću veličavstveno uređene propagande!' Sličan stav je kasnije zastupao i sam Adolf Hitler, šef male Nacional-socijalističke radničke partije Nemačke i bivši kaplar nemačke vojske na zapadnom frontu. Oduševljen engleskom propagandom u ratu, sa ne malim razočarenjem je izjavio: 'Što smo mi propustili da učinimo uradio je neprijatelj sa velikom veštinom i genioznom promišljenošću.'" (Tadić, 2002:44). Možda dovoljno ovakva zapažanja govore koliko je propaganda bila značajna za ishod rata i koliko pažnje je pridavano aktivnostima koje smo pomenuli.

Literatura

- Bjelica, M., Jevtović, Z. (2006). *Istorija novinarstva*, Beograd: Megatrend Univerzitet primenjenih nauka.
- Cu, S. (2009). *Umeće ratovanja*, Beograd: Mono i Manjana.
- Fidler, R. (2004). *Mediamorphosis*, Beograd: Clio.
- Mihailović, V. (1984). *Propaganda i rat*, Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Smith, F. L., Wright, W.J, Ostroff, H.D., (1998). *Perspectives on radio and television: telecommunication in the United States*, New Jersey: Lawrence Erlbaum associates.
- Sorensen, T. (1975). *Rat rečima – priča o američkoj propagandi*, New York, Beograd: Harper i Row.
- Tadić, M. (2002). *Osnovi međunarodne propagande*, Beograd: Bina.
- Šiber, I. (1992). *Politička propaganda i politički marketing*, Zagreb: Alinea.
- Šingler, M., Viringa, S. (2000). *Radio*, Beograd: Clio.

Internet izvori:

- Creel, G. (1922). "The Battle in the Air Lanes", *Popular Radio*, September, pages 3-10: <http://earlyradiohistory.us/1922air.htm>, posjećeno 25.2.2010.
- Deitz, C. (2002). *Spy Another Day - with Radio*, November 16, 2002 <http://radio.about.com/library/weekly/aa111602a.htm>, posjećeno 4.3.2010.
- Gallaix, H.M. (1919). Destruction of the Brussels Radio Station in 1914 By An Eyewitness, *Radio Amateur News*, November, page 220, <http://earlyradiohistory.us/1919bru.htm>, posjećeno 15.2.2010.
- Osgood, A. K. (2010). *Propaganda*, <http://www.americanforeignrelations.com/O-W/Propaganda.html>, posjećeno 15.2.2010.
- Ward, H.J.B. (1916). Wireless waves in the World's war, u A General Survey of War-Happenings affecting Radiotelegraphy, *The Yearbook of Wireless Telegraphy and Telephony*, 1916, pages 625-644: <http://earlyradiohistory.us/1916war.htm>, posjećeno 25.2.2010.
- White, H. T (2010). United States early radio history: Radio During World War One (1914-1919), <http://earlyradiohistory.us/sec013.htm>, posjećeno 10.3.2010.
- Worts, F.G., (1915). Directing the war by wireless, *Popular Mechanics*, May, 1915, pages 647-650: preuzeto sa <http://earlyradiohistory.us/1915drct.htm>, posjećeno 25.2.2010.

